

Sosiologiset keskitason teorit ja teorianmuodostuksen dynamiikka

Tuukka Kaidesoja

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Abstrakti

Sosiologi Robert K. Mertonin mukaan keskitason teorit sijoittuvat empiirisessä tutkimuksessa välttämättömien työhypoteesien ja kaiken kattavien sosiologisten teoriajärjestelmien välisen jatkumon keskelle. Tässä artikkelissa täsmennän ja kehitelen eteenpäin keskitason teorian käsitettä Mertonin kirjoitusten analyysin ja kommentaarikirjallisuuden pohjalta. Vastoin monia aiempia tulkintoja esitän, että keskitason teorian käsite ei ole toivottoman monitulkintainen ja että se on mahdollista määritellä suhteellisen täsmällisesti. Argumentoin myös, että teorianmuodostuksen kontekstissa keskitason teorit on hedelmällisempää ymmärtää dynaamisiksi, empiirisen tutkimuksen yhteydessä kehittyviksi entiteeteiksi kuin väitelauseiden staattisiksi järjestelmiksi. Havainnollistan keskitason teorian käsitettä ja siihen liittyvää teorianmuodostuksen dynamiikkaa tarkastelemalla Mertonin ja Alice S. Rossin kehittelemää viiteryhmäteoriaa. Artikkelin johtopäätös on, että täsmennetty keskitason teorian käsite ja dynaaminen käsitys teorianmuodostuksesta muodostavat hedelmällisen tavan kytkeä sosiologiset teorit ja empiirinen analyysi toisiinsa.

ASIASANAT: analyyttinen sosiologia, keskitason teoria, Robert Merton, teorianmuodostus, viiteryhmäteoria, yhteiskuntateoria

Johdanto

Robert K. Merton (1910–2003) otti käyttöön keskitason teorian (*theory of the middle-range*) käsitteen vuonna 1947 Amerikan sosiologiayhdistyksen kokouksessa pitämässään puheessa, jossa hän arvioi kriittisesti opettajansa Talcott Parsonsin tapaa rakentaa ”totaalista sosiologista teoriajärjestelmää” (Clark 1990, 17). Puheen

pohjalta kirjoittamassaan artikkelissa Merton (1968b) esittelee keskitason teorian käsitteen laajemmalle sosiologiyleisölle luonnehtimalla sitä negatiivisesti. Hän erottaa keskitason teorit paitsi ”pienistä mutta välttämättömistä työhypoteeseista”, joita tutkijat jatkuvasti kehittelevät ja arvioivat arkipäiväisessä työssään, myös ”kaiken kattavista systemaattisista pyrkimyksistä kehittää

yhtenäinen teoria, joka selittäisi kaikki sosiaalista käyttäytymistä, organisoitumista ja muutosta koskevat havaitut säännönmukaisuudet” (emt., 39). Keskitason teorit poikkeavat tietyin empiirisen aineiston analyysissä tarvittavista työhypoteeseista ennen muuta siinä, että ne sisältävät sellaisia teoreettisia yleistyksiä ja selityksiä, joiden on tarkoitus soveltua yhden tutkimuksen kohdetta laajempaan sosiaalisten ilmiöiden joukkoon (emt., 39–41). Toisin kuin hyvin abstraktit ja kaikkien sosiaalisten ilmiöiden selittämistä tavoittelevat tottaaliset teoriajärjestelmät, keskitason teorioiden käsitteet ovat kuitenkin vain *suhteellisen* abstrakteja ja teorit soveltuvat *rajallisten* ilmiöjoukkojen selittämiseen (emt., 39–40).

Merton tavoitteli keskitason teorian käsitteellä ratkaisua sosiologisen tutkimuksen ydinongelmaan, joka koskee teorianmuodostuksen ja empiirisen analyysin kytkemistä toisiinsa. Tuo käsite ja siihen liittyvät ideat sosiologisesta teorianmuodostuksesta nostattivat niiden esittelyn jälkeen varsin laajaa ja kiivastakin keskustelua sosiologien keskuudessa (ks. emt., 53–69; Sztompka 1986, 111–113). Tämän keskustelun laannuttua keskitason teorian käsite näytti joksikin aikaa painuneen taka-alalle sosiologisesta teorianmuodostuksesta käydyissä keskusteluissa, joissa Merton tulkittiin usein teoreetikkona rakennefunkcionalismin perinteen jatkajaksi (esim. Giddens 1990) ja hänen keskitason teorian käsitteensä puolestaan liitettiin ”positivistiseen muuttujasosiologiaan” (esim. Blalock 1990; Layder 1998, 15–17). Tämänkaltaisten tulkintojen kapeus ja ongelmallisuus on kuitenkin paljastunut 1990-luvulta alkaneessa uudessa keskustelussa, jossa on palattu Mertonin keskitason teorian käsitteeseen ja sen tarjoamiin mahdollisuuksiin silloittaa sosiologisen teorianmuodostuksen ja empiirisen analyysin välinen kuilu.

Kenties näkyvimmin keskitason teorian idean ja Mertonin tuotannon relevanssin puolesta ovat viime vuosikymmeninä liputtaneet analyttisen

sosiologian edustajat. Peter Hedströmin ja Lars Udehnin (2009, 26) mukaan ”analyttiset sosiologit jakavat [...] Mertonin vision keskitason teorioista sosiologian tavoitteena”. Analyttiset sosiologit kytkevät keskitason teorian käsitteen erityisesti sosiaalisilla mekanismeilla selittämisen ajatukseen, jonka juuria voi niin ikään löytää Mertonin tuotannosta (emt.; Hedström 2005; Hedström & Ylikoski 2010). Keskitason teorian käsitteestä ovat viimeaikoina innostuneet myös eräät kriittistä realismia lähellä olevat yhteiskuntatieteilijät. Heistä kaikista ehkä kiinnostavimmin käsitettä on kehitellyt Ray Pawson, joka tunnetaan paitsi sosiologina myös realistisen arviointitutkimuksen pioneerinä. Pawson (2000) kytkee keskitason teorioiden kehittelyn kriittisten realistien muotoilemaan generatiiviseen näkemykseen kausaalisuudesta ja siihen liittyvään mekanismikäsitteeseen (ks. myös Ruonavaara 2008). Mekanismeilla selittämisen ajatusta historiallisen ja poliittisen sosiologian yhteydessä hahmotellut Charles Tilly (2007) on puolestaan esittänyt, että monien hänen metodologisten ideoidensa juuret löytyvät itse asiassa jo Mertonin tuotannosta, vaikka Tilly ei ole juuri metodologisissa kirjoituksissaan Mertoniin viittaillutkaan. Myös suomalaisessa sosiologiassa keskitason teorian idea on viime aikoina saanut kannatusta esimerkiksi Jani Erolan ja Pekka Räsänen (2014) toimittamassa sosiologian oppikirjassa. Janne Kivivuoren (2008) perusteellista kirjaa *Rikollisuuden syyt* voi niin ikään lukea kriminologian keskitason teorioiden esittelynä, vaikka joihinkin teoksen evoluutio-psykologisiin argumentteihin kannattaakin suhtautua kriittisesti. Perinteisemmän sosiologian lisäksi Mertonin keskitason teorian käsite on löytänyt viimeaikoina kaukupohjaa myös tieteen, arkeologian, politiikan, hallinnon ja hoitotyön tutkimuksessa. Tämän kirjoituksen rajaan kuitenkin käsittelemään sosiologisia keskusteluja aiheesta.

Artikkelini ensimmäisenä tavoitteena on tämentää keskitason teorian käsitettä ja siihen

liittyviä näkemyksiä sosiologisesta teorianmuodostuksesta. Vastoin väitteitä, joiden mukaan keskitason teorian käsite on enemmän tai vähemmän monimerkityksinen (esim. Gould 1990, 401–402; Sztompka 1986, 109–110) ja siihen liittyvät metodologiset ideat hämääriä ja vanhentuneita (esim. Turner 2009), argumentoin, että keskitason teorian käsite on mahdollista määrittellä selkeästi ja että siihen voidaan tulkita liittyvän johdonmukainen käsitys sosiologisen teorianmuodostuksen luonteesta ja päämääristä. Toisena tavoitteenani on puolustaa näkemystä, jonka mukaan dynaamisesta näkökulmasta tulkittuna Mertonin keskitason teoria tarjoaa hedelmällisen tavan kytkeä sosiologinen teorianmuodostus ja empiirinen analyysi toisiinsa. Tähän liittyen käyn artikkelissani läpi Mertonin tärkeimmät argumentit keskitason teorioiden puolesta sekä abstraktia teoretisointia että teorialtonta empirismiä vastaan, ja arvioin hieman niiden relevanssia nykypäivän kannalta. Painotan tulkinnessani erityisesti keskitason teorioiden kehittelylle ominaista empiirisen analyysin ja teorianmuodostuksen dynaamista vuorovaikutusta, jota ei ole tarpeeksi huomioitu käsitteen staattisissa määrittelyissä ja täsmennyksissä. Esimerkkinä teorianmuodostuksen dynamiikasta tarkastelen Mertonin ja Alice S. Rossin kehittämän viiteryhmäteorian (*reference group theory*) muotoutumista. Viiteryhmäteoriaa on pidetty yhtenä kehittyneimmistä sosiologisista keskitason teorioista (Sztompka 1986, 231), ja sen on katsottu käsittelevän erästä sosiologisten ja sosiaalipsykologisten tutkimusten ydinongelmaa (Allardt 1971, 45).

Keskitason teorian käsite Mertonilla

Merton (1968b, 39) siis esittelee keskitason teorian käsitteen kertomalla, mitä keskitason teoriat eivät ole: ne eroavat paitsi tutkijoiden työhypoteeseis-

ta myös kaiken kattavista sosiologisista teoriajärjestelmistä. Myöhemmin samassa tekstissä hän tarkentaa, että keskitason teorioita ei ole myöskään mahdollista johtaa loogisesti mistään totaalisesta teoriajärjestelmästä (emt., 64). Mertonin luonnehdinta keskitason teorioista ei kuitenkaan jää pelkästään negatiiviseksi, vaikka näin joskus kuulee väitettävän. Hän esittää useita positiivisia määreitä, jotka luonnehtivat keskitason teorioita ja niiden tehtäviä sosiologisessa tutkimuksessa. Lähdän seuraavassa liikkeelle näistä luonnehdinnoista ja palaan sen jälkeen tarkastelemaan kriittistä kontekstia, jossa Merton keskitason teorian käsitteen alun perin esitteli.

Merton kirjoittaa, että keskitason teorioita käytetään sosiologiassa ”ohjaamaan empiiristä tutkimusta” (emt., 39). Ne sopivat tähän tehtävään muun muassa siksi, että keskitason teoriat sisältävät oletuksia ja toisiinsa kytkeytyneitä käsitteitä, jotka ovat tarpeeksi abstrakteja tietyn tutkimuksen ja sen välittömän kohteen ylittävien teoreettisten yleistysten muotoiluun. Teorioiden abstraktiutta rajoittaa kuitenkin se, että niistä pitää voida johtaa empiiristen aineistojen analyysin pohjalta testattavissa olevia väitteitä. (Emt., 39–41, 45, 68.) Keskitason teoriat toimivat tutkimuksessa myös sosiologisten selitysten lähteenä, jolloin niiden selityskohteena ovat ”sosiaalisten ilmiöiden rajatut aspektit” (emt., 39–40). Tämä selityskohteen rajallisuus näkyy muun muassa siinä, että keskitason teoriat nimetään usein enemmän jonkin rajatun ilmiöjoukon (esim. viiteryhmäteoria, sosiaalisen mobilisaation teoria ja roolikonfliktiteoria) kuin tietyn teoreetikon mukaisesti.

Mertonin mukaan keskitason teorioiden perustana olevat ideat ovat tyypillisesti yksinkertaisia, mutta kuitenkin teoreettisesti hedelmällisiä. Teoreettisella hedelmällisyydellä hän tarkoittaa ennen muuta sitä, että keskitason teoriat sisältävät sellaisia käsitteitä, joita käyttämällä on mahdollista muotoilla uusia analyttisiä ongelmia sosio-

logien tarkasteltavaksi ja empiirisesti tutkittaviksi. Täten ne mahdollistavat uusien päätelmien ja hypoteesien muodostamisen tutkimuksen kohteena olevista sosiaalisista ilmiöistä. Lisäksi keskitason teorit auttavat sosiologeja hahmottamaan aiemmin erillisinä pidettyjen ilmiöjoukkojen välisiä samankaltaisuuksia ja täsmentämään sen, mitä he eivät vielä tutkittavista ilmiöistä tiedä. Keskitason teorioiden kehittäminen myös lujittaa ja yhtenäistää sosiologista tietoa siten, että niihin pohjautuvan tutkimuksen yhteydessä voidaan puhua sosiologisen tiedon kasautumisesta. (Emt., 40–45, 68.)

Merton lisäksi katsoo, että sosiologiset keskitason teorit ovat usein yhteensopivia monien erilaisien yleisten teoreettisten orientaatioiden kanssa. Näistä hän mainitsee nimeltä ”Marxin teorian, funktioanalyysin, sosiaalisen behaviorismin, Sorokinin integratiivisen sosiologian, tai Parsonsin toiminnan teorian” (emt., 43). Väitettään hän perustelee sillä, että tällaiset yleiset orientaatiot muotoillaan usein siinä määrin väljästi ja monitulkintaisesti, että vaikka ne sisältävät toistensa kanssa yhteen sopimattomia käsityksiä yhteiskunnasta ja sosiaalisesta toiminnasta, ne ovat harvoin ristiriidassa minkään empiirisestä tukeaan saaneen, vähemmän abstraktin keskitason teorian kanssa (emt., 43). Sitä vastoin keskitason teorioiden muotoilussa on pyrittävä käsitteelliseen tarkkuuteen ja selkeyteen, jotta niistä olisi mahdollista loogisesti johtaa empiirisesti koeteltavia väitelauseita.

Mitkä kaikki sosiologiset teorit sitten pitäisi luokitella keskitason teorioiksi? Merton (emt., 40–43, 59, 63) mainitsee artikkelissaan muun muassa seuraavat esimerkit: viiteryhmäteoria, suhteellisen deprivaaation teoria, roolivalikoimateoria (*theory of role set*), roolikonfliktiteoria, Durkheimin itsemurhateoria ja Weberin teoria protestanttisen etiikan roolista kapitalismin synnyssä. Kuten näistä esimerkeistä voi päätellä, Merton katsoo, että keskitason teorian idean voi löytää jo sosiologian klassikoilta, vaikka he eivät

sitä erikseen täsmentäneetkään. Lisäksi esimerkit paljastavat sen, että keskitason teorioiden kannalta relevantti keskitason ajatus ei liity mikro- ja makro -tasojen erotteluun, joka on sekin tärkeä sosiologisessa tutkimuksessa. Keskitason teorioiden kohteena voivat siis olla yhtä hyvin mikrotason sosiaaliset vuorovaikutukset, mesotason organisaatiot kuin makrotason rakenteet ja prosessit (esim. emt., 64, 68). Viiteryhmäteorian ja roolivalikoimateorian ohella Mertonin muotoilemista ja kehittelemistä sosiologisista teorioista luetaan keskitason teorioiksi usein myös teorit itsensä toteuttavista ja tuhoavista ennusteista sekä Matteus-vaikutuksesta (esim. Hedström & Udehn 2009). Näistä jälkimmäisiä pidetään usein myös varhaisina esimerkkeinä *sosiaalisista mekanismeista* (tai niitä koskevista teorioista) ja myös Merton (esim. 1968a, 182–184) nimitti niitä ”dynaamisiksi sosiaalisiksi mekanismeiksi”. Sosiaalisen mekanismin käsitteellä hän puolestaan viittasi yleisellä tasolla ”sosiaaliin prosesseihin, joilla on tietyn tyyppisiä seurauksia sosiaalisen rakenteen tietyille osille” (Merton 1968b, 43).

Totaalisten teoriajärjestelmien ja teoriattoman empirismin ongelmat

Suhteellisen abstrakteilla käsitteillä muotoilluilla ja rajatun ilmiöjoukon selittämään pyrkivillä keskitason teorioilla on siis monia tärkeitä tehtäviä sosiologisessa tutkimuksessa. Kuten artikkelin alussa totesin, Merton otti keskitason teorian käsitteen käyttöön esitelmässään, jossa hän arvioi opettajansa Parsonsin tuotantoa. Esitelmän pohjalta kirjoittamassaan artikkelissa hän asettaa keskitason teorit vastakkain totaalisten sosiologisten teoriajärjestelmien kanssa, joista Parsonsin varhainen toiminnan teoria muodostaa yhden esimerkin ja myöhäisempi sosiaalisten systeemien teoria toisen. Toisena Mertonin kritiikin kohteena on teoriaköyhä empirismi tai ”muuttujasosiologia”, jossa sosiologiset teorit samastuvat

tilastollisten muuttujien välisten korrelaatioiden kanssa.

Merton (1968b, 46) rinnastaa varhaisten totaalisten teoriajärjestelmien kehittelyn sosiologiassa 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen filosofisten järjestelmien rakentamiseen. Hän esittää, että jokainen tuolloin elänyt omanarvontuntoinen filosofi loi oman järjestelmänsä, joka oli eräänlainen kokonaisuus ”materian, luonnon ja ihmisen muodostamasta universumista” (emt., 46). Nämä Kantin, Fichten, Schellingin, Hegelin ja heitä vähemmän tunnettujen filosofien teoriajärjestelmät toimivat Mertonin mukaan malleina eräille sosiologian klassikoille, kuten esimerkiksi Comtelle ja Spencerille, jotka rakensivat järjestelmäfilosofien inspiroimina omat sosiologiset teoriajärjestelmänsä. Kun sosiologian varhaiset mestarit saivat rekrytoitua tarpeeksi seuraajia, alkoivat ensimmäiset totaalisten teoriajärjestelmien ympärille rakentuvat sosiologian koulukunnat muotoutua. Samaan lopputulokseen päätyivät Mertonin tarinan mukaan myös sellaiset sosiologian pioneirit, jotka hakivat mallia luonnontieteistä. Heitä nimittäin tyypillisesti yhdisti puutteellinen ja osittain harhainen käsitys luonnontieteiden luonteesta, jonka mukaan esimerkiksi fysiikan teoriat tulkittiin virheellisesti kaikki fysikaaliset ilmiöt selittäviksi totaalisiksi teoriajärjestelmiksi. (Emt., 46–48.)

Järjestelmänrakentajafilosofien ja ”kaiken teoriaa” kehittävien fyysikkojen matkimisen lisäksi sosiologiaan kohdistuvat käytännölliset vaatimukset ovat Mertonin (emt., 50) mukaan ajaneet sosiologeja totaalisten teoreettisten järjestelmien kehittelyyn. Nämä vaatimukset voivat olla joko vallitsevan valtajärjestelmän edustajien asettamia, liittyä tarpeeseen korjata havaittuja yhteiskunnallisia epäkohtia tai kummuta halusta puuttua polttaviin yhteiskunnallisiin ongelmiin vallankumouksellisen toiminnan kautta. Mertonin (emt., 49–50) analyysin mukaan totaalisten teoriajärjestelmien kehittäjillä on masokistinen

taipumus vastata tämänkaltaisiin vaatimuksiin laitimalla teorioita, joiden tavoitteena on ratkaista kaikki yhteiskunnalliset ongelmat kertaheitolla. Tällainen pyrkimys perustuu hänen mukaansa paitsi epärealistiseen käsitykseen totaalisten teoriajärjestelmien kyvystä ratkaista käytännön ongelmia, myös harhaiseen oletukseen siitä, että yhteiskuntaa koskevan ”tiedon puutteellisuuden myöntämisestä seuraa täydellisen tietämättömyyden myöntäminen” (emt., 49). Ilmeisenä kritiikin kohteena tässä ovat eräät marxilaisen teorian utopistiset versiot, joissa kaiken kattavasta teoriasta pyrittiin johtamaan ”ratkaisut” kaikkiin yhteiskunnallisiin ongelmiin.

Väärinkäsitysten välttämiseksi on paikallaan huomauttaa, että Merton ei suinkaan kiellä sosiologeja tarttumasta sellaisiin tutkimusaiheisiin, joilla on käytännöllistä relevanssia ja emansipatorista potentiaalia. Hän ennemminkin painottaa niiden merkitystä sosiologiselle tutkimukselle. Samalla hän kuitenkin korostaa, että sosiaalisten ongelmien kokeminen ja määrittely on pitkälti ryhmäsidonnaista ja että sosiologisella tutkimuksella ei yleensä ole tarjota valmiita vastauksia nyky-yhteiskunnan ongelmiin. Edellisessä kappaleessa hahmoteltu kritiikki koskee siis ennen kaikkea metodologista kysymystä siitä, miten käytännöllisiin ongelmiin tulisi vastata sosiologisessa tutkimuksessa. Merton nimittäin tähdentää kirjoituksessaan erityisesti sitä, että sosiologeilla ei ole päteviä perusteita olettaa, että totaalisten teoriajärjestelmien kehittäminen muodostaisi oikotien erilaisten yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisuun. Sosiologien esittämien kohdennettujen ratkaisuehdotusten on ennemminkin pohjaututtava ainakin osittaiseen tietoon ratkaistavan ongelman tarkemmasta luonteesta ja syistä, jotta niillä olisi mitään mahdollisuutta onnistua käytännössä. Tällaista tietoa sosiologit pystyvät saavuttamaan vain useiden aihetta koskevien empiiristen tutkimusten kautta. (Emt. 48–51; Sztompka 1986, 94–96, 111.)

Mertonin kirjoituksen ensisijaisen kritiikin kohteen muodostivat siis totaaliset sosiologiset teoriajärjestelmät erilaisissa ilmenemismuodoissaan. Hän myöntää, että tällaiset yhden mes-tarisosiologin ajattelutyön tuloksena syntyneet teoriajärjestelmät ovat usein älyllisesti ja arkkitehtuurinsa puolesta vaikuttavia rakennelmia. Niiden eräänä varjopuolena on kuitenkin se, että suuret teoriajärjestelmät eivät ole sosiologisen tutkimuksen kannalta kovin hedelmällisiä. Lisäksi niiden laajamittaisemman kehittelyn riskinä on sosiologian balkanisoituminen, jossa useat karismaattiset teoreetikot pyrkivät luomaan oman koulukuntansa, joka tarjoaa teoreetikon laatiman järjestelmän pohjalta ”vastaukset” kaikkiin sosiologisiin kysymyksiin ja kenties myös käytännöllisiin ongelmiin. (Merton 1968b 51.) Mertonin näkemyksen mukaan ”suurten teorioiden” kehittäminen on siis omiaan tuottamaan keskenään kiisteleviä sosiologisia kuppikuntia ja näennäisratkaisuja sosiologien tutkimusongelmiin. Sitä vastoin monien keskitason teorioiden kehittäminen ei johda tällaiseen lopputulokseen, etenkin jos pyrkimyksenä on jatkuvasti koetella näitä teorioita empiirisesti sekä analysoida eri teorioiden välisiä käsitteellisiä yhteyksiä ja rakentaa siltoja niiden välille (esim. Boudon 1991; Sztompka 1986, 107–109).

Nykyinen tilanne sosiologiassa poikkeaa olennaisesti tilanteesta, jossa Merton esitteli keskitason teorian käsitteensä. Totaalisten teoriajärjestelmien suosio on viime vuosikymmeninä ollut sosiologiassa laskemaan päin, eikä uusia teoriajärjestelmiä ole juuri enää syntynyt. Tästä huolimatta on esitetty, että Mertonin niitä koskeva kritiikki on edelleen jossain määrin ajankohtaista (Boudon 1991; myös van den Berg 1998). Ottamatta tässä kritiikin kohteeksi mitään yhtä sosiologista teoriaa, voidaan mielestäni perustellusti todeta, että sosiologian institutionaaliset rakenteet pitävät edelleen yllä sellaista jaottelua yhteiskuntateorian ja empiirisen tutkimuksen välillä, joka osaltaan

haittaa sosiologisen teorianmuodostuksen ja empiirisen tutkimuksen tiukempaa kytkemistä toisiinsa (Sørensen 1991, 516–517). Esimerkiksi yhteiskuntateorialle ja sosiologiselle teorialle on omistettu monia sosiologisia aikakauslehtiä, joissa käydyillä keskusteluilla ei välttämättä ole juurikaan yhtymäkohtia empiiriseen tutkimukseen. Myös kansainvälisten sosiologiajärjestöjen konferensseissa yhteiskuntateoria on perinteisesti erotettu omaksi työryhmäkseen tai juonteekseen, jossa teoreetikot tyypillisesti esittelevät teoreettisia ideoitaan toisille teoreetikoille tai tulkitsevat ja kritisoivat sosiologian klassikoiden tai muiden kuuluisien yhteiskuntateoreetikoiden teorioita. Tämänkaltaiset institutionaaliset järjestelyt edelleen jossain määrin ohjaavat teoreettisista kysymyksistä kiinnostuneita sosiologeja erikoistumaan yhteiskuntateoriaan ja kehittämään itselleen erityistä teoreetikon identiteettiä, mikä on ongelmallista teorianmuodostuksen ja empiirisen analyysin integraation kannalta. Tosin yhteiskuntateoria erikoistumisalana ei enää ole urakehityksen kannalta kovinkaan houkutteleva vaihtoehto.

Mertonin (1968b, esim. 39, 66) kirjoituksen toisena kritiikin kohteena on sellainen teoriaköyhä empirismi, jossa sosiologinen teoria samastetaan empiirisessä aineistossa esiintyvien säännönmukaisuuksien kuvailuun ja muuttujien välisiä suhteita kuvaaviin empiirisiin yleistyksiin. Tällaisesta tutkimuksesta hänellä on kuitenkin huomattavasti vähemmän sanottavaa kuin totaalisista teoriajärjestelmistä. Teoriaköyhän empirismin perusongelmana hän näyttää pitävän sitä, että pelkästään toisistaan erillisiä empiirisiä säännönmukaisuuksia kuvailemaan ja analysoidaan rajoittuva tutkimus ei kykene tuottamaan sen enempää tieteellisesti kuin käytännöllisestikään hyödyllistä tietoa, koska siitä puuttuu tähän tarvittava teoreettinen syvyys ja yhtenäisyys (emt., 66–67, 149–153; ks. myös Pawson 2000, 290). Vaikka Merton ei sitä aivan suoraan mainitsekaan, täs-

sä kohtaa hänen kritiikkinsä kohteena lieene ollut sellainen tilastollisen mallintamisen metodologia, jossa teorianmuodostus pelkistyy muuttujien välisten tilastollisten yhteyksien tarkasteluksi ja aineistovetoiseksi regressiomallien rakenteluksi (Hedström 2005, 101–113; Pawson 2000; Sørensen 1991; 1998). Tällaisessa ”muuttujasosiologiassa” teorat koskevat tyypillisesti sellaisia aineistosta löydettyjä muuttujien korrelaatioita, jotka säilyvät vakioitaessa kolmansia muuttujia, sekä niille esitettyjä *ad hoc*-tyyppisiä kausaalitulkinnoja. Lisäksi tämäntyyppisessä muuttujasosiologiassa teoreettisten käsitteiden määrittely tulkitaan usein aineistoa kuvaavien tilastollisten muuttujien rakentamiseksi, joita sitten pidetään teoreettisten käsitteiden ”operationaalisina määritelmänä”.

On selvää että tämänkaltainen tiukan empiristinen lähtökohta on ristiriidassa Mertonin keskitason teorian idean kanssa (esim. Pawson 2000; Sørensen 1991). Empiristisen tutkimusstrategian hylkääminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tilastollisia menetelmiä ei pitäisi käyttää *selitettävien ilmiöiden kuvailussa* ja *keskitason teorioiden empiirisessä testaamisessa*. Itse asiassa Merton pyrki muotoilemaan monet keskitason teoriansa niin, että niiden teoreettiset käsitteet ovat operationalisoitavissa ja väitteet testattavissa juuri tilastollisia menetelmiä käyttämällä. Kehitellesään keskitason teorioita hän kuitenkin selvästi erotti teoreettisten käsitteiden muodostuksen tilastollisten muuttujien ja mallien rakentamisesta, vaikka katsoikin näiden aktiviteettien yhteytyvän toisiinsa teoreettisesti informoidussa empiirisessä tutkimuksessa (esim. Merton 1968a, 139–171). Vaikka Merton ei asiaa aivan näillä sanoilla muotoillutkaan, tässä yhteydessä voidaan mielestäni osuvasti puhua teoreettisten selitysten *kausalisesta syvyydestä*, joka empiristisistä selityksistä tyypillisesti puuttuu, ja joka koskee sitä, miten yksityiskohtaisesti selittävässä teorioissa kuvataan selitettävän ilmiön tuottamiseen osallistuneet, suhteellisen yleiset kausaaliset prosessit

tai mekanismit (Hedström & Udehn 2009, 32; ks. myös Pawson 2000; Ruonavaara 2008).²

Substantiaalisen teorianmuodostuksen yhteydessä Merton (yhdessä Alice S. Rossin kanssa) painottaa puolestaan sitä, että hyvin konkreettista ja käytännöllisistä ongelmista liikkeelle lähtevässä sosiologisessa tutkimuksessa on riskinä se, että analysoitavien sosiaalisten ilmiöiden tulkinat jäävät hyvin tilannekohtaisiksi tai partikulaarisiksi. Kun sosiologi keskittyy tutkimukseensa vain tiettyyn konkreettiseen ongelmaan ja kehittää ainoastaan sitä koskevia käsitteitä, häneltä jää helposti huomaamatta tutkimustensa yhteys muiden, jossain suhteessa samankaltaisten sosiaalisten ongelmien ja ilmiöiden tutkimukseen. Merton ja Rossi mainitsevat juuri keskitason teorioiden muodostuksen keinona ylittää tällainen ongelmalähtöinen nurkkakuntaisuus, koska niiden tehtävänä on rakentaa teoreettisia siltoja erilaisten aihepiirien tutkimusten välille. Näin keskitason teorat voivat siis paitsi lujittaa ja yh-

2 Muuttujien tilastollisten korrelaatioiden analysointiin ja elaborointiin pohjautuva tutkimustraditio oli Mertonille hyvin tuttu muun muassa siksi, että Columbian yliopistossa työskennellessään hän teki yhteistyötä kollegansa Paul Lazarsfeldin kanssa useita vuosikymmeniä (Sztompka 1986, 30; Sørensen 1991). On myös hyvä muistaa, että monet Mertonin (esim. 1968b, 39) julkilauseutut näkemykset sosiologisten teorioiden luonteesta olivat tuohon aikaan varsin yleisesti hyväksytyt hypoteettis-deduktiivisen teoriakäsityksen mukaisia. Toisaalta hän kuitenkin esitti, että tuonkaltainen normatiivinen looginen malli vääristää sosiologian tosiasiallisia tutkimuskäytäntöjä, koska se abstrahoi pois teorianmuodostuksen ajallisen ja psykologisen ulottuvuuden (emt., 156–157). Kuten Hedström ja Udehn (2009, 31–32, 41–42) aiheellisesti huomauttavat, Mertonin konkreettisten tutkimusten yhteydessä muotoilemat keskitason teorat eivät ole aksiomatisoituja ja deduktion suhteen suljettuja väitelauseiden järjestelmiä, vaan ennemminkin empiirisesti havaittuja säännönmukaisuuksia selittävien kausaalisten mekanismien ja niiden rakenteellisten toimintaolosuhteiden kuvauksia.

tenäistää sosiaalisten ilmiöiden selityksiä myös stimuloida uutta sosiologista tutkimusta. (Merton & Rossi 1968, 333–334, ks. myös Merton 1968b, 40–41, 67.)

Mertonin kritiikki teoriaköyhää empirismiä kohtaan on mielestäni edelleen ajankohtainen. Näin on siitä huolimatta, että sosiologiassa käytettävät tilastolliset menetelmät ovat viime vuosikymmeninä kehittyneet huomattavasti. Teoriaköyhää muuttujasosiologiaa nimittäin julkaistaan edelleen ja tällaiselle tutkimukselle on myös ilmeinen yhteiskunnallinen tilaus erilaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden kuvaamisessa. Ongelmalliseksi teoriaköyhä muuttujasosiologia muuttuu kuitenkin vasta silloin, kun *sosiologinen selittäminen* ja *teorianmuodostus* typistetään tilastollisten muuttujien välisten yhteyksien analyysiksi tai tilastollisten kausaalimallien rakenteluksi ilman, että näitä aktiviteetteja kytketään tilastollisesti havaittavia säännönmukaisuuksia tuottavien sosiaalisten prosessien ja mekanismien systemaattiseen teoretisointiin (Hedström 2005; Hedström & Ylikoski 2010; Pawson 2000). Sosiologi Aage B. Sørensenin (1998) provokatiivisen (ja toivottavasti jo jossain määrin vanhentuneen) väitteen mukaan juuri tilastollisten menetelmien kehittyminen yhdistettynä tietokoneiden laskentatehon kasvuun on osaltaan aiheuttanut sen, että kvantitatiivisessa sosiologiassa on keskitytty hiomaan tilastollisten menetelmien yksityiskohtia ja jätetty tilastollisia säännönmukaisuuksia tuottavien sosiaalisten prosessien ja mekanismien teoretisointi aivan liian vähälle huomiolle.

Teoriaköyhä tutkimus ei kuitenkaan nyky sosiologiassa suinkaan rajaudu tilastollisia menetelmiä käyttävän tutkimuksen piiriin, koska myös laadullisia menetelmiä käytetään usein pyrkimättä kytkemään empiiristä analyysiä systemaattiseen sosiologiseen teorianmuodostukseen (vrt. Geels 2007). Esimerkiksi käy sellainen diskursianalyttinen tutkimus, jossa vain kuvaillaan

ja luokitellaan aineistosta löydettyjä diskursseja sitomatta analyysiä systemaattisesti mihinkään hyvin jäsentyneeseen sosiologiseen teoriaan. Vaikka tällainen tutkimus on sosiaalisia ilmiöitä selittävien teorioiden systemaattisen kehittämisen ja empiirisen arvioinnin kannalta jokseenkin hedelmätöntä, tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö se voisi tuottaa kiinnostavaa kuvailevaa tietoa yhteiskunnasta tai kulttuurista.

Miten tulkita Mertonia?

Merton yhtäältä kritisoi keskitason teorian käsitteellään sekä abstraktia teoretisointia että teorialatonta empirismiä, joissa kummassakaan ei kyetä onnistuneesti yhdistämään sosiologiasta teorianmuodostusta ja empiiristä analyysiä. Toisaalta hän latasi keskitason teorioiden kehittelyyn myös huomattavia odotuksia. Merton (1968b, 51) kirjoittaa, että sosiologisessa teoriassa edistyminen tapahtuu: ”(1) muotoilemalla erityisiä [keskitason] teorioita, joista voidaan johtaa empiirisesti testattavia hypoteeseja ja (2) ajan mittaan kehittämällä, eikä siis yhtäkkisesti paljastamalla, entistä yleisempiä käsitejärjestelmiä (*conceptual scheme*), joilla voidaan luoda yhteyksiä erityisten teorioiden ryhmien välille ja sitä kautta yhtenäistää niitä.” Toisin sanoen tie kohti yleisempiä käsitejärjestelmiä kulkee useiden empiiristä tukea saaneiden ja keskenään yhteensopivien keskitason teorioiden kautta. Merton kuitenkin jättää aika lailla avoimeksi sen, miten pitkälle abstraktien ja yleisten teorioiden kehittelyssä voidaan edetä.

Mertonin kirjoituksen hienoinen kaksijakoisuus suhteessa totaalisten teoriajärjestelmien mahdollisuuteen on saanut jotkut kommentaattorit väittämään, että hänen kehittelemiensä keskitason teorioiden takaa itse asiassa löytyy sisäisesti koherentti ja yleinen teoreettinen järjestelmä, jota hän ei kuitenkaan itse koskaan systematisoinut

(esim. Blau 1990; Stinchcombe 1975; Sztompka 1986). Eri kommentaattorit kuitenkin esittävät tuon yleisen teoriajärjestelmän aina hieman erilaisena ja liittävät sen vaihtelevasti joko funktionalismiin tai strukturalismiin teoriaperinteeseen. Joka tapauksessa he ovat yhtä mieltä siitä, että Mertonin kritiikkiä totaalisia teoriajärjestelmiä kohtaan ei tule tulkita niiden kehittämisestä koskevaksi kielloksi tai niiden periaatteellista mahdollisuutta koskevaksi todisteluksi. He enemminkin painottavat Mertonin kritiikin metodologista aspektia, eli hänen näkemyksiään siitä, miten totaalisia sosiologisia teoriajärjestelmiä ei pidä kehittää.

Toisaalta esimerkiksi Erik Allardt (2003) kytkee keskitason teorian käsitteen Mertonin pyrkimykseen teoretisoida yhteiskunnallisten ilmiöiden monimuotoisuutta ja esittää Mertonin sosiologisen tuotannon viittaavan siihen, ”ettei sosiaalisen elämän valtavan monimuotoisuuden vuoksi ole hedelmällistä edes pyrkiä yleisten teorioiden laatimiseen” (emt., 269). Myös Raymond Boudon (1991) korostaa keskitason teorioiden moninaisuutta pyrkimättä löytämään niiden taustalta mitään yleistä ja yhtenäistä teoriajärjestelmää. Tästä näkökulmasta keskitason teorioiden hedelmällisyyttä sosiologiassa voidaan siis perustella viittaamalla sosiaalisten ilmiöiden vaihtelevuuteen ja monimutkaisuuteen, joka pikku hiljaa katoaa näkyvistä edettäessä kohti yleisempiä ja abstraktimpia teoreettisia järjestelmiä.

Eräänlaisen välittävän tulkinnan esittävät puolestaan Hedström ja Udehn (2009, 32). He myöntävät, että Mertonin kirjoituksia analysoimalla voi rekonstruoida johdonmukaisen yleisen *orientaation* sosiologiseen tutkimukseen, jossa korostuu esimerkiksi pyrkimys mikro- ja makro-analyysin yhdistämiseen. Samalla he kuitenkin painottavat, että tämä orientaatio ei ole *selittävä teoria* Mertonin (esim. 1968a, 150–153) tarkoittamassa mielessä, vaan nimensä mukaisesti juuri tutki-

musta ohjaava yleisen tason sosiologinen lähestymistapa. Siten sen tehtävä on esimerkiksi kertoa, minkä tyyppiisiin asioihin teorianmuodostuksessa ja selittävässä sosiologisessa tutkimuksessa ylipäätään kannattaa kiinnittää huomiota, eikä siis esittää konkreettisia sosiaalisia ilmiöitä koskevia väitteitä.

Olipa Mertonin kanta asiaan mikä tahansa, mielestäni nykytutkimuksen kannalta hedelmällisin tapa lukea Mertonia on myöntää hänen kehitelleen tuotannossaan useita keskitason teorioita monimuotoisista sosiaalisista ilmiöistä pyrkimättä palauttamaan niitä minkään yhden yhtenäisteorian erityistapauksiksi. Samalla on kuitenkin hyvä huomata, että Merton nojasi keskitason teorioiden kehittämisessä tiettyyn yleiseen sosiologiseen orientaatioon ja siihen pohjautuvaan teorianmuodostuksen strategiaan, jota tässä kirjoituksessa pyrin täsmentämään. Vaikka Merton spekuloi mahdollisuudella, että useiden keskitason teorioiden kehittäminen, empiirinen testaaminen ja yhteyksien systematisointi voisi joskus tulevaisuudessa johtaa yleisten sosiologisten teorioiden muotoiluun, nykypäivän näkökulmasta voidaan kuitenkin perustellusti todeta, että tällaiset haaveet ovat osoittautuneet katteettomiksi.

Keskitason teorian käsitteen täsmennys

Siitä huolimatta, että hänen luonnehdintansa keskitason teorioista ei jäänyt pelkästään negatiiviseksi, Merton ei kuitenkaan koskaan esittänyt täsmällistä formaalia määritelmää keskitason teorian käsitteelle. Tämän vuoksi ei ole ihme, että käsitteen on usein väitetty olevan monitulkintainen (esim. Gould 1990, 401–402; Pawson 2000, 283–284; Sztompka 1986, 109–110; Turner 2009). Mielestäni on kuitenkin selvää, että Merton näki keskitason teorioiden olevan keskitasoa erityisesti niiden käsitteiden abstraktiotason ja sovellusalueen (tai selitettävän ilmiöalueen laajuuden)

suhteen, vaikka ei sen enempää täsmentänytkään näitä ulottuvuuksia. Tällaisen täsmennyksen ovat kuitenkin hiljattain esittäneet Hedström ja Udehn (2009), jotka myös kiinnostavalla tavalla suhteuttavat keskitason teorioita erityyppisiin empiirisiin kuvauksiin ja sosiologisiin teorioihin.

Hedströmin ja Udehnin (2009, 28) lähtökohtana on huomio, että kaikki tieteelliset selitykset koostuvat kahdesta komponentista, jotka ovat: "(1) *explanandum* tai se mitä ollaan selittämässä ja (2) *explanans* tai se minkä ajatellaan selittävän *explanandumin*." Erityyppisten *explanansien* luonteen tarkastelussa he ottavat käyttöön Uskali Mäen (1992) esittämän *eristyneisyyden (isolation)* käsitteen. Väljästi ottaen eristyneisyyden käsite tarkoittaa teorian sisältämien selittävien tekijöiden kattavuutta: *inklusiivisissa* teorioissa selittäviä tekijöitä on paljon, kun taas *eksklusiivisissa* teorioissa kiinnostuksen kohteeksi on eristetty vain hyvin harvoja selittäviä tekijöitä ja muut potentiaaliset selittävät tekijät on vastaavasti rajattu tarkastelun ulkopuolelle. Nyt selittävät teoriat voidaan luokitella sen mukaan, mikä on niiden eristyneisyyden aste (eli miten inklusiivisia/eksklusiivisia niiden selittävien tekijöiden kuvaukset

ovat). Tämä ulottuvuus vastaa nähdäkseni kuta-kuinkin sitä, mitä Merton tarkoittaa sosiologisissa selityksissä käytettävien teoreettisten käsitteiden abstraktiuden asteella.

Toinen Hedströmin ja Udehnin (2009, 28) sosiologisten teorioiden luokittelussa käyttämä ulottuvuus koskee teorioiden *explanandumia* eli sitä, miten laaja ilmiöjoukko teorian on tarkoitus selittää. Tämä ulottuvuus koskee siis kysymystä, miten yleinen teoria on tai mikä on sen sovellusalueen laajuus (*scope*). Ajatuksena on, että yleisempi teoria selittää useampia ilmiöitä kuin vähemmän yleinen. Teorian *explanandum* voi tämän ulottuvuuden suhteen vaihdella partikulaarisesta sosiaalisesta ilmiöstä kaikkiin mahdollisiin sosiaalisiin ilmiöihin (tai niiden tyyppeihin). Jotta teorioita voidaan ylipäätään vertailla niiden yleisyyden suhteen, niiden on kuitenkin selitettävä samantyyppisiä ilmiöitä. Näin on siksi, että tällaisessa vertailussa yleisemmän teorian on selitettävä paitsi kaikki ne ilmiöt, jotka vähemmän yleisempi teoria selittää, myös joi-tain uusia ilmiöitä niiden lisäksi. Tässä suhteessa esimerkiksi teoria ryhmistä on yleisempi kuin teoria pienryhmistä, joka puolestaan on yleisempi kuin vaikkapa teoria yritysten johtoryhmistä.

KUVIO 1. Yleisyys, eristyneisyys ja keskitason teorioita määrittelevät piirteet (kuvio lainattu lähteestä: Hedström & Udehn 2009, 29).

Hedströmiltä ja Udehnilta (2009) lainatussa kuviossa 1 mertonilaiset keskitason teorit on paikannettu keskialueelle sekä niiden eristyneisyyden että yleisyyden suhteen. Ne ovat siis keskitasoa sekä niihin sisällytettyjen selittävien tekijöiden määrän suhteen että teorian selityksen kohteena olevan ilmiöjoukon laajuuden suhteen. Lisäksi keskitason teorit on kuviossa suhteutettu eräisiin tunnettuihin sosiologisten kuvausten ja teorioiden tyyppeihin. ”Suuret teorit” ovat niitä, joita Mertonin artikkelissaan kritisoi ja kutsui muun muassa ”totaalisiksi sosiologisiksi teoriajärjestelmiksi”. Esimerkkeinä Hedström ja Udehn (2009, 29–30) mainitsevat Parsonsin ja Luhmannin systeemiteorit, jotka ovat sekä sovellusalueeltaan hyvin yleisiä että sisältävät runsaasti selittäviä tekijöitä. Kiinnostavana lisänä suhteessa Mertonin kirjoitukseen kuvioon on sijoitettu Gary Beckerin edustama rationaalisen valinnan teoriaan perustuva ja Georg Homansin kehittämä behavioristinen lähestymistapa sosiaalisten ilmiöiden teoretisointiin. Näitä molempia yhdistää pyrkimys kehittää kaikkien sosiaalisten ilmiöiden selittämiseen soveltuva yleinen teoria ja tähän teoriaan mukaan otettujen selittävien tekijöiden niukkuus. Eksklusiivisuudessaan rationaalisen valinnan teoria ja sosiologinen behaviorismi eroavat suurista yhteiskuntateorioista, jotka pyrkivät inklusiivisuuteen selittävien tekijöiden suhteen. Termi ”tiheä kuvaus” on puolestaan lainattu Clifford Geerzin tuotannosta, jossa se liittyy sosiaalisten ilmiöiden rikkaaseen ja kontekstualisoituun empiiriseen kuvailuun etnografisessa kenttätutkimuksessa pyrkimättä yleisten teorioiden muodostamiseen. Rikkaiden empiiristen kuvausten yksityiskohtia karsimalla voidaan edetä kohti ohuita kuvauksia, joissa kuvaillaan vain muutamia tarkasteltujen ilmiöiden piirteitä sivuuttaen niiden monet yksityiskohdat.

Hedströmin ja Udehnin (2009) kirjoitus onnistuu hyödyllisellä tavalla täsmentämään keskitason teorian käsitettä ja kytkemään sen kiinnostavasti

mekanismeilla selittämiseen. Eräs artikkelin puute on kuitenkin se, että siinä yleiset yhteiskuntateorit tulkitaan varsin suoraviivaisesti empiirisiä ilmiöitä selittäviksi teorioiksi, eikä niiden muita mahdollisia tehtäviä oteta huomioon. Lisäksi Hedströmiltä ja Udehnilta jää käsittelemättä keskitason teorioiden kehittelyn dynaaminen puoli, koska he tarkastelevat ainoastaan ”valmiita” teorioita. Nähdäkseni selittävän tutkimuksen käytäntöjen näkökulmasta keskitason teorioita ei pidä ajatella pelkästään valmiiksi ja staattisiksi kokonaisuuksiksi. Teorianmuodostuksen dynamiikan ymmärtämisen kannalta hedelmällisempi lähestymistapa on tarkastella niitä empiiristen aineistojen analyysin kanssa vuorovaikutuksessa kehittyviksi entiteeteiksi, joiden tehtävänä on paitsi toimia tutkimuksen kohteena olevien ilmiöiden selitysten lähteenä, myös ohjata empiiristä tutkimusta ja auttaa uusien analyttisten ongelmien täsmentämisessä (Merton 1968b, 39, 45).

Viiteryhmäteoria esimerkkinä teorianmuodostuksen dynamiikasta

Miten keskitason teorioita sitten muodostetaan ja miten ne oikein ohjaavat empiiristä tutkimusta ja tuottavat sosiologeille analyttisiä ongelmia tarkasteltaviksi? Näitä kysymyksiä tarkastelen seuraavaksi käyttämällä esimerkkinä Mertonin ja Alice S. Rossin (1968) kuvausta viiteryhmäteorian muotoutumisesta ja sisällöstä sekä sen tuottamista jatkotutkimuksista. Jos edellisessä osiossa käsitelty taulukko täsmensi valmiiksi kokonaisuuksiksi tulkittujen keskitason teorioiden luonnetta ja suhdetta muun tyyppiisiin sosiologisiin teorioihin, niin viiteryhmäteorian muotoutumisen tarkastelu kuvaa keskitason teorioiden kehittämisen dynamiikkaa, jossa empiirinen analyysi on kiinteässä vuorovaikutuksessa teoretisoinnin kanssa.

Viiteryhmäteorian lähtökohtana on yksinkertainen idea, jonka mukaan ihmiset eivät arvioi itseään ja

kohtaamia tilanteita sosiaalisessa tyhjiössä, vaan käyttävät *merkityksellisten toisten* standardeja erilaisia arviointeja tehdessään (Merton 1968b, 40). Kuten esimerkiksi Piotr Sztompka (1986, 231–234) korostaa, nimestään huolimatta viiteryhmäteorian selityskohteena ei varsinaisesti ole erilaisten viiteryhmien luonne. Viiteryhmäteoriassa pyritään ennemminkin selittämään, miten erilaisiin rakenteellisiin sosiaalisiin tilanteisiin sijoittuneet yksilöt päätyvät valitsemaan erilaisia sosiaalisia viitekehyksiä (*frame of reference*), joita he käyttävät tehdessään sosiaalisia vertailuja ja itsearviointeja. Viiteryhmäteoriassa ollaan myös kiinnostuneita siitä, millaisia vaikutuksia monien yksilöiden viitekehysten valinnoilla ja niihin pohjautuvalla toiminnalla on laajempien sosiaalisten järjestelmien ja rakenteiden kannalta. Näin ollen yhtenä viiteryhmäteorian lähtökohtana on nykytermein ilmaistuna näkemys ihmisistä *refleksiivisinä toimijoina*, jotka eivät vain passiivisesti reagoi objektiivisiin olosuhteisiinsa, vaan tulkitsevat aktiivisesti sosiaalista ympäristöään ja kohtaamiaan sosiaalisia tilanteita. Tässä mielessä Mertonin ja Rossin (1968) artikkelissaan käyttämä termi ”viiteryhmäkäyttäytyminen” on hieman harhaanjohtava.

Mertonin ja Rossin (emt.) viiteryhmäteorian muodostamisen tärkeimpänä lähtökohtana on vuonna 1949 julkaistu ja paljon keskustelua herättänyt tutkimus *The American Soldier*. Tässä sosiologi Samuel A. Stoufferin johtamassa laajassa sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa tarkasteltiin haastattelujen ja kyselyiden pohjalta amerikkalaisten sotilaiden kokemuksia ja asenteita toisen maailmansodan aikana. Kahtena paksuna niteenä julkaistu tutkimus koostui monista osatutkimuksista, joita yhdisti kiinnostus sotilaiden käyttäytymisen ja siihen liittyvien asenteiden ja tuntemusten suhteuttamiseen erilaisiin sotilasorganisaatioiden muodostamiin rakenteellisiin ympäristöihin, joissa käyttäytyminen kulloinkin tapahtui. Mertonin ja Rossin systemaattisen teoreettisen analyysin kohteena ovat erityisesti tutki-

muksessa käytetyt analyysikäsitteet ja empiiristä aineistoa koskevat tulkinat, jotka kytkeytyvät viiteryhmäkäyttäytymiseen. He myös tulkitsevat uudelleen joitain tutkimuksessa kuvattuja sosiaalisia tilanteita kehrittelemänsä viiteryhmäteorian näkökulmasta. Lisäksi Merton ja Rossi kytkevät teoreettisten analyysiensä tulokset uudella tavalla muiden ihmisryhmien kuin vain sotilaiden sosiaalisen käyttäytymisen tarkasteluun. Samalla he osoittavat viiteryhmäteorian yhteyksiä toisissa konteksteissa kehitelyihin sosiaalipsykologisiin ja sosiologisiin ideoihin ja käsitteisiin, kuten esimerkiksi William Sumnerin sisä- ja ulkoryhmän käsitteisiin sekä William Jamesin, Charles Cooleyn ja G.H. Meadin teorioihin identiteetin sosiaalisesta rakentumisesta. Näiden operaatioiden avulla Merton ja Rossi muotoilevat uusia, teoreettisesti perusteltuja tutkimuskysymyksiä viiteryhmäkäyttäytymisen empiiriselle jatkotutkimukselle.

Tunnetuin *The American Soldier* -tutkimuksessa kehitellyistä analyysikäsitteistä lienee *suhteellisen deprivaaion* käsite, josta myös Merton ja Rossi ovat erityisen kiinnostuneita. Vaikka tälle käsitteelle ei esitetä tutkimuksessa lainkaan formaalia määritelmää, he kuitenkin katsovat, että sen erilaisia käyttötapoja systemaattisesti analysoimalla on mahdollista jäljittää niitä yleisiä teoreettisia ideoita, joita käsitteeseen tutkimuksessa liitetään (emt., 281–282). Heidän analyysinsä mukaan suhteellisen deprivaaion käsite palvelee tutkimuksessa samaa teoreettista tarkoitusta kaikissa käyttötapauksissa. Tämä on sen käyttäminen eräänlaisena ”väliin tulevana muuttujana”, jonka avulla esitetään tulkinta sotilaiden yllättäviltä vaikuttavista asenteista ja tuntemuksista, joita tutkijat ovat havainneet erityyppisissä sosiaalisissa tilanteissa olevia sotilaita haastatellessaan. (emt., 283.) Edellä sanotun perusteella voisi tosin olla luontevampaa puhua välittävistä mekanismeista, koska kirjoittajien tarkastelun kohteena ovat sosiaalipsykologiset ja sosiaaliset prosessit.

Esimerkkeinä deprivaaation (eli puutteen, kurjuuden tai kärsimyksen kokemisen) suhteellisuudesta Merton ja Rossi tarkastelevat muun muassa kahdentyyppisiä tilanteita. Ensimmäisessä tilannetyypissä naimisissa olevat ja perheelliset sotilaat vertaavat armeijassa kokemiaan kärsimyksiä ja uhrauksia naimattomiin asetovereihinsa, joilta puuttuvat vastaavat perhesuhteet. Toisessa tilannetyypissä samat perheelliset sotilaat valitsevat tekemiensä vertailujen viiteryhmäksi heidän kotiseudulleen jääneet perheelliset miehet, jotka ovat säästyneet kokonaan kutsunnoilta ja siten myös armeijan aiheuttamilta kärsimyksiltä ja uhrauksilta. Suhteellisen deprivaaation teorian mukaisesti perheellisten sotilaiden asenteet ja arviot kärsimyksistään armeijassa vaihtelevat näiden kahden tilannetyypin välillä siten, että jälkimmäisissä tilanteissa he kokevat kärsivänsä enemmän kuin ensin mainituissa. Tämä johtuu teorian mukaan siitä, että heidän deprivaaatioita koskevissa arvioinneissaan käyttämänsä viiteryhmät ovat erilaisia eri tilanteissa. Vastoin tätä ajatusta deprivaaation suhteellisuudesta arkipäiväisessä ajattelussa usein oletetaan, että kaikki ihmiset kokevat objektiivisilla mittapuilla vastaavanlaiset kärsimykset ja uhraukset likimain samalla tavalla ja että samojen ihmisten kokemukset samanlaisista kärsimyksistä eivät vaihtelee sosiaalisesta tilanteesta toiseen. (Emt., 282–284, myös Merton 1968b, 40–41.)

Tutkimuksessa kuvattuja tilanteita ja niille esitettyjä tulkintoja analysoimalla Merton ja Rossi (1968, 285) päätyvät abstrahoimaan sosiaalisten vertailujen typologian, jossa erotellaan kolme vertailutyyppiä: Ensinnäkin joissain sosiaalisissa vertailuissa haastateltujen sotilaiden asenteita ja tuntemuksia selittävinä vertailukohteina toimivat toiset sotilaat, joiden kanssa he ovat aktuaalisessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi käy perheellisten sotilaiden tapa verrata kärsimyksiään ja uhrauksiaan perheettömiin sotilaisiin, joiden kanssa he ovat päivittäin tekemisissä.

Toisena vertailutyyppinä Merton ja Rossi erottavat vertailut, joiden viitekehyksenä toimii tietty sosiaalinen statusryhmä tai kategoria johon vertailun suorittaja itse kuuluu. Esimerkiksi joissain tilanteissa ylennystä odottavat kapteenit vertaavat urakehityksensä nopeutta/hitautta muihin kapteeneihin, joiden kanssa he eivät ole välittömässä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kolmantena tyyppinä Merton ja Rossi erottavat sotilaiden sosiaaliset vertailut, joiden viitekehyksenä on joku tilanteen kannalta olennainen (*salient*) sosiaalinen kategoria tai ryhmä, johon vertailun tekijä ei itse kuulu. Esimerkiksi joissain tilanteissa valtameren taakse komennukselle lähetetyt, mutta varsinaisiin taisteluihin osallistumattomat sotilaat, vertaavat itseään taisteluihin osallistuviin sotilaisiin. Tällöin he ovat ymmärrettävistä syistä suhteellisen tyytyväisiä osaansa.

Viiteryhmäteorian kannalta on olennaista huomata, että edellä kuvattu analyttinen typologia perustuu viiteryhmien luonteen erilaisuuteen eri vertailutyypeissä: Ensimmäisessä vertailutyyppissä viiteryhmänä toimii vertailun tekijän aktuaalinen ryhmä, jonka jäsen hän on. Toisessa vertailutyyppissä henkilön viiteryhmänä toimii abstraktimpi statusryhmä tai sosiaalinen kategoria, johon vertailun tekijä itse kuuluu. Kolmannessa vertailutyyppissä viiteryhmänä toimii puolestaan sellainen ryhmä tai sosiaalinen kategoria, jonka jäsen vertailun tekijä ei sillä hetkellä ole tai johon hän ei kuulu. Näin ollen *viiteryhmän* käsite viittaa siis yleisesti niihin ryhmiin ja sosiaalisiin kategorioihin, jotka henkilö valikoi itsearviointinsa, asenteiden muodostuksensa ja käyttäytymisensä arvioinnin normatiiviseksi viitekehykseksi ja toimintansa orientaatioperustaksi riippumatta siitä, onko hän itse niiden jäsen vai ei (emt., 288, 336–337; Sztompka 1986, 230–231). Edellä tarkastellut suhteellisen deprivaaation kokemuksen tilanteet muodostavat puolestaan erityistapauksen yleisemmästä viiteryhmäkäyttäytymisen teoreettisesta kategoriasta,

minkä vuoksi viiteryhmäteoria on *yleisempi* kuin suhteellisen deprivaaation teoria.³

Typologian esittämisen jälkeen Merton ja Rossi (1968, 285) toteavat, että monet tutkimuksessa kuvatuista konkreettisista tapauksista ovat sijoitettavissa useampaan kuin yhteen tyyppiin samanaikaisesti, koska sotilaille on useita ryhmäjäsenyyksiä ja he kuuluvat useisiin sosiaalisiin kategorioihin samanaikaisesti. Tietyllä sotilalla voi myös olla samassa tilanteessa useita tilanteen kannalta relevantteja viiteryhmiä, joihin vertaaminen vaikuttaa eri tavoin hänen asenteisiinsa ja arvostelmiinsa (emt., 295–304). Edellä esitettyä esimerkkiä soveltaen perheellinen sotilas voi tietyssä tilanteessa *samanaikaisesti* verrata tilannettaan paitsi perheettömiin asetovereihinsa myös kutsunnat välttäneisiin perheellisiin ystäviinsä. Merton ja Rossi jatkavat teoreettista analyysiään ristiintaulukoimalla tarkastelemaan tapauksia sen perusteella, onko haastatellun sotilaan sosiaalisessa vertailussa käyttämä viiteryhmä sisä- vai ulkoryhmä (toisin sanoen, onko hän itse viiteryhmän jäsen vai ei) ja onko sotilaan ja hänen käyttämänsä viiteryhmän jäsenten statussissa systemaattisia eroja (sijoittuvatko sotilaan viiteryhmän jäsenet alemmalle, samalle vai ylemmälle tasolle sosiaalisessa hierarkiassa kuin hän itse) (emt., 285–286). Tässä artikkelissa ei ole kuitenkaan tarpeen tarkastella tämän taulukon ja siihen liittyvien analyysien yksityiskohtia.

Olennaista kuitenkin on, että kuvatun kaltaisen aiempaan tutkimukseen kohdistuvan systemaattisen käsitteellisen analyysin kautta Merton ja Rossi etenevät viiteryhmäteorian peruskäsitte-

den määrittelyyn ja esittävät niitä käyttämällä uusia kysymyksiä jatkokutkimukselle. Heidän mukaansa hedelmällisiä kysymyksiä viiteryhmäteorian jatkokehittelyn kannalta ovat muun muassa nämä:

missä olosuhteissa henkilö pitää oman ryhmänsä jäseniä itsearviointinsa ja asenteidensa muodostuksen viitekehystenä, ja missä olosuhteissa ulkoryhmät tai ryhmät, joiden jäsen hän ei ole, tarjoavat hänelle merkittävän viitekehysten? (Emt., 287.)

Merton ja Rossi näyttävät siis päättävän, että koska viiteryhmät paitsi vaihtelevat tietyn aktuaalisen ryhmän *eri jäsenillä* ja voivat myös olla *tietyllä ryhmän jäsenellä* hyvin moninaisia ja vaihtelevia eri tilanteissa, teorianmuodostuksessa on hankala päästä eteenpäin jäljittämällä erilaisia viiteryhmiä ja tarkastelemalla niiden luonnetta. Sitä vastoin edellisiin kysymyksiin vastaaminen vaikuttaa lupaavammalta lähestymistavalta, koska henkilöiden valitsemat viiteryhmät määräytyvät usein tilannekohtaisesti ja ovat osaltaan riippuvaisia henkilön rakenteellisesta asemasta. Toisin sanoen Merton ja Rossi katsovat, että erityyppisistä sosiaalisista tilanteissa voi olla löydettävissä sellaisia säännönmukaisesti toistuvia rakenteellisia piirteitä (esimerkiksi institutionalisoituneita normeja, hierarkkisia rooli- ja statusrakenteita sekä tyypillisiä sosiaalisen liikkuvuuden polkuja), jotka saavat (tai rohkaisevat) näissä tilanteissa olevia henkilöitä ottamaan joko sisäryhmänsä tai jonkun tietyn ulkoryhmän (sellaisena kuin henkilö sen havaitsee tai käsittää) viiteryhmäkseen.

Lisäksi Mertonin ja Rossin mukaan teoreettisesti erityisen kiinnostavia ovat sellaiset tapaukset, joissa henkilöt ottavat samanaikaisesti useita ryhmiä tai sosiaalisia kategorioita viiteryhmikseen (emt., 287–288, 295–304, 331). Tällöin he nimittäin joutuvat helposti tilanteisiin, joissa eri viiteryhmiin liittyvät normatiiviset standardit ja

3 Henkilön viiteryhmiin eri tilanteissa voivat lukeutua paitsi ryhmät, joiden jäsen hän ei ole, myös abstraktimmat sosiaaliset kategoriat ja joskus myös tietyt yksilöt (ns. viiteyksilöt). Merton (1968c, 338) toteaaakin myöhemmässä artikkelissaan, että termi "viiteryhmä" on osittain harhaanjohtava.

odotukset ovat keskenään ristiriidassa. Kuten Merton ja Rossi (emt., 295–304) kirjoituksessaan esittävät, tällaisissa tilanteissa ei ole kyse ainoastaan useiden aktuaalisten ryhmien samanaikaisiin jäsenyyksiin liittyvistä rooliristiriidoista, koska viiteryhminä voivat toimia myös *henkilön ulkoryhmät joiden jäsen hän ei varsinaisesti ole* (mutta kenties haluaisi olla) – *mukaan lukien myös abstraktimmat statusryhmät ja sosiaaliset kategoriat* (esim. ammattiryhmät, etniset ryhmät, yhteiskuntaluokat tai sukupuolikategoriat). Juuri tämä seikka erottaa kirjoittajien mukaan viiteryhmäteorian aiemmista käyttäytymisen ja ajattelamisen ryhmädeternaatiota koskevista teorioista. Aiemmissä teorioissa henkilön viiteryhvät on nimittäin pitkälti samastettu niiden aktuaalisten ryhmien kanssa, joiden jäsen hän on, ja suhteiden ulkoryhmiin on tyypillisesti oletettu olevan yksinomaan vihamielisiä. Näin ollen Merton ja Rossi ovat varsin hyvin perillä sosiaalisesta ilmiöstä, jota nykyisin kutsutaan *intersektionaalisuudeksi*.

Tällä tavalla Merton ja Rossi käyttävät aiempaa empiiristä tutkimusta viiteryhmäteoriensa peruskäsitteiden muotoilussa ja täsmentämisessä. He myös painottavat *systemaattisen* empiirisen tutkimuksen merkitystä teorian jatkokehittelyissään. Näin ollen olennaista viiteryhmäteorian kehittälyssä on se, että teoria on tarkoituksella muotoiltu sen verran abstrakteilla ja sovellusalueen suhteen avoimilla käsitteillä, että sen avulla on mahdollista jäljittää suhteellisen yleisiä sosiaalisia ja sosiaalipsykologisia prosesseja, jotka tuottavat spesifioituissa olosuhteissa tietyn tyyppisiä sosiaalisia ilmiöitä (emt., 333, myös 41; vrt. Pawson 2000). Esimerkiksi ylennystä tavoittelevan sotilaan toiminta armeijassa voi muistuttaa käyttäytymisen taustalta löytyvien sosiaalisten ja psykologisten prosessien (tai mekanismeisten) osalta valtaväestön hyväksyntää tavoittelevan siirtolaisen käyttäytymistä. Siirtolaisen toiminta voi taas pohjautua pitkälti samanlaisiin

prosesseihin ja mekanismeihin kuin esimerkiksi slummissa kasvaneen, mutta keskiluokkaisen asuinalueen (ennemminkin kuin kotikulmien jenginsä) arvoihin orientoituvan pojan käyttäytyminen. (Merton & Rossi 1968, 329.) Kaikkia näitä tapauksia siis yhdistää viiteryhmäteorian näkökulmasta se, että tarkastelun kohteena oleva henkilö ottaa sellaisen ulkoryhmän viiteryhmäkseen, jonka jäsenyyttä tai hyväksyntää hän tavoittelee. Juuri viiteryhmäteorian perusideoiden kantavuus ja käsitteiden suhteellisen abstrakti ja avoin luonne ovat mahdollistaneet teorian soveltamisen sosiologian hyvin monilla eri tutkimusalueilla, kuten esimerkiksi etnisten ryhmien, sosiaalisten liikkeiden, rikollisuuden, organisaatiokäyttäytymisen, koulutukseen liittyvän eriarvoisuuden sekä köyhyyden tutkimuksessa (Allardt 1971; Boudon 1991, 520–521;). Eräässä myöhemmässä kirjoituksessaan Merton (1968c) erotelee käsitteellisesti erityyppisiä viiteryymiä sekä täsmentää ja erittelee edelleen viiteryhmäteorian peruskäsitteitä aiheesta tehtyjen empiiristen tutkimusten analyysien pohjalta. Hän esimerkiksi erottaa *positiiviset* ja *negatiiviset viiteryhvät* toisistaan sen perusteella, hyväksyykö tarkastelun kohteena oleva henkilö motivoitua perusteella (esimerkiksi haluamalla jostain syystä tietyn ryhmän jäseneksi) viiteryhmän normit, arvot ja standardit vai hylkääkö hän ne motivoitua syystä (esimerkiksi haluamalla jollain perusteella erota tai erottautua kyseisestä ryhmästä) (emt., 354–355). Tämä erotelu on hyödyllinen muun muassa tutkittaessa sosiaalisia prosesseja ja mekanismeja, joiden välityksellä henkilöt liikkuvat ryhmien välillä (eli saavuttavat uusia ryhmäjäsenyyksiä ja hylkäävät vanhoja). Tässä yhteydessä Merton (emt., 319–324, 438–440) käyttää myös termiä *ennakoi-va sosiaalistuminen* (*anticipatory socialization*). Hän viittaa termillä prosessiin, jossa henkilö ottaa positiiviseksi viiteryhmäkseen tietyn ryhmän (tai sosiaalisen kategorian), jonka jäsen hän ei (ainakaan vielä) ole mutta haluaisi olla, ja pyr-

kii siten toimimaan tuon ryhmän normien, arvojen ja standardien mukaisesti (vrt. edellisen kappaleen esimerkit). Tämän prosessin myötä henkilö saattaa alkaa ottaa etäisyyttä nykyisen jäsenryhmänsä (tai statuskategoriansa) normeihin, arvoihin ja standardeihin, jolloin nykyisestä ryhmästä alkaa muodostua hänelle negatiivinen viiteryhmä. Se, millaisia seurauksia tällaisesta toiminnasta koituu yksilön kannalta, riippuu olennaisesti siitä, ottaako uusi ryhmä henkilön jäsenekseen vai ei, mistä päästäisiin *avoimien* ja *suljettujen* ryhmien väliseen erotteluun, joka on jo toisen artikkelin aihe (ks. emt., 320).

Kuten edellä esitin, juuri erilaisten sosiaalisten ilmiöiden yhtenäistäminen teoreettisesti kiinnostavalla tavalla on yksi keskitason teorioita luonnehtiva piirre, jota viiteryhmäteoria mielestäni hyvin havainnollistaa. Tämän kirjoituksen tavoitteiden kannalta on erityisen tärkeää tähdentää keskitason teorioiden kehittelyyn liittyvää vuorovaikutusta empiirisen tutkimuksen ja teorianmuodostuksen välillä. Vastoin sekä abstraktia, empiirisestä tutkimuksesta etäännyntä teoretisointia että *a priori* -oletuksiin pohjautuvien formaalien mallien empiiriseen testaamiseen keskittyvää metodologiaa, Mertonin keskitason teorian käsitteeseen liittyy erottamattomasti metodologinen ajatus, jonka mukaan teorian ja empirian välisen liikenteen tulee olla aidosti kahdensuuntaista.

Lopuksi

Tässä artikkelissa osoitin, että Mertonin keskitason teorian käsite on mahdollista määritellä täsmällisesti. Esitin myös perusteluja sille, miksi tämä käsite ja siihen liittyvät metodologiset ideat tarjoavat käyttökelpoisen tavan kytkeä sosiologin teorianmuodostus ja empiirinen analyysi toisiinsa. Monista käsitteen aiemmista tulkinnoista poiketen puolustin edellä näkemystä, jon-

ka mukaan keskitason teorianmuodostuksen tarkastelussa hedelmällisintä ymmärtää empiirisen tutkimuksen mukana kehittyviksi ja täydentyviksi entiteeteiksi. Tämän tulkinnan tarkoituksena ei kuitenkaan ole väittää, että keskitason teorioista ei voisi johtaa ja täsmentää myös formalisoituja teoreettisia tai tilastollisia malleja, joiden empiiriseen arviointiin voidaan käyttää kehittyneitä analyysimenetelmiä. Mielestäni on kuitenkin tärkeää, että tiettyä tarkoitusta varten kehitellyt teorian formalisoinnit ja tilastolliset mallit erotetaan yleisemmistä ja abstraktimmista teoreettisista käsitteistä ja ideoista, joista keskitason teorialiitteistä muodostuvat.

Tällainen erottelu ehkäisee sosiologisen teorianmuodostuksen latistumista pelkäksi tilastollisten muuttujien suhteiden analysoinniksi tai formaaliksi mallintamiseksi. Lisäksi erottelun avulla on mahdollista hahmottaa, että sosiologinen teorianmuodostus sisältää sellaisia intellektuaalisia operaatioita, kuten esimerkiksi uusien käsitteiden kehittelyä, käsiteanalyysiä, typologisointia sekä aiempien teoreettisten ideoiden systematisointia ja kodifiointia (Merton 1968a), joita ei tule samastaa teoreettisten käsitteiden operationalisoinnin kanssa. Erottelulla voidaan niin ikään tähdentää sitä tärkeää seikkaa, että keskitason teorian käsite ei ole sidottu minkään tietyn analyysimenetelmän käyttöön, vaan keskitason teorioita on mahdollista kehittää, soveltaa ja arvioida empiirisesti käyttämällä erityyppisiä aineistoja ja analyysimenetelmiä (esim. Boudon 1991; Geels 2007; Hedström & Ylikoski 2010; Pawson 2000). Lisäksi keskitason teorioiden suhteellisen abstrakti ja dynaaminen luonne mahdollistavat sosiologian erityisalojen (ja miksei myös tieteenalarajojen) ylitukset siten, että sama abstrakti teoreettinen idea kuljetetaan esimerkiksi analogisen järjestyksen avulla tutkimusalueelta toiselle ja konkretisoidaan uudelleen uudessa kontekstissa selityksen kohteena oleviin ilmiöihin sopivalla tavalla.

Kirjallisuus

- ALLARDT, ERIK. 1971. *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. Helsinki: Wsoy.
- ALLARDT, ERIK. 2003. "Robert K. Merton – Monimuotoisuuden teoreetikko." *Sosiologia* 40:4, 269–278.
- BERG, AXEL VAN DEN. 1998. "Is Sociological Theory too Grand for Social Mechanisms?" Teoksessa *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*, toim. Peter Hedström & Richard Swedberg. Cambridge: Cambridge University Press, 204–237.
- BLALOCK, HUBERT JR. 1990. "The Interplay of Social Theory and Empirical Research." Teoksessa *Robert K. Merton: Consensus and Controversy*, toim. Jon Clark, Celia Modgil & Sohan Modgil. Lontoo: The Falmer Press, 387–396.
- BLAU, PETER M. 1990. "Structural Constraints and Opportunities: Merton's Contribution to General Theory." Teoksessa *Robert K. Merton: Consensus and Controversy*, toim. Jon Clark, Celia Modgil & Sohan Modgil. Lontoo: The Falmer Press, 141–155.
- BOUDON, RAYMOND. 1991. "What Middle-Range Theories Are." *Contemporary Sociology* 20:4, 519–522.
- CLARK, JON. 1990. "Robert Merton as Sociologist." Teoksessa *Robert K. Merton: Consensus and Controversy*, toim. Jon Clark, Celia Modgil & Sohan Modgil. Lontoo: The Falmer Press, 13–23.
- EROLA, JANI & PEKKA RÄSÄNEN (TOIM.) 2014. *Johdatus sosiologian perusteisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- GEELS, FRANK W. 2007. "Feelings of Discontent and the Promise of Middle Range Theory for STS." *Science, Technology, & Human Values*. 32:6, 627–651.
- GIDDENS, ANTHONY. 1990. "R.K. Merton on Structural Analysis." Teoksessa *Robert K. Merton: Consensus and Controversy*, toim. Jon Clark, Celia Modgil & Sohan Modgil. Lontoo: The Falmer Press, 97–110.
- GOULD, MARK. 1990. "The Interplay of General Sociological Theory and Empirical Research." Teoksessa Robert K. Merton: *Consensus and Controversy*, toim. Jon Clark, Celia Modgil & Sohan Modgil. Lontoo: The Falmer Press, 399–416.
- HEDSTRÖM, PETER. 2005. *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HEDSTRÖM, PETER & LARS UDEHN. 2009. "Analytical Sociology and Theories of the Middle Range." Teoksessa *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*, toim. Peter Hedström & Peter Bearman. Oxford: Oxford University Press, 25–47.
- HEDSTRÖM, PETER & PETRI YLIKOSKI. 2010. "Causal Mechanisms in the Social Sciences." *Annual Review of Sociology* 36, 49–67.
- KIVIVUORI, JANNE. 2008. *Rikollisuuden syyt*. Helsinki: Nemo.
- LAYDER, DEREK. 1998. *Sociological Practice: Linking Theory and Empirical Research*. London: Sage.
- MERTON, ROBERT K. 1968a. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press. Laajennettu painos.
- MERTON, ROBERT K. 1968b. "On Sociological Theories of the Middle Range." Teoksessa Robert K. Merton *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 39–72. Laajennettu painos.
- MERTON, ROBERT K. 1968c. "Continuities in the Theory of Reference Groups and Social Structure." Teoksessa Robert K. Merton *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 335–440. Laajennettu painos.
- MERTON, ROBERT K. & ALICE S. ROSSI. 1968. "Contributions to the Theory of Reference Group Behavior." Teoksessa Robert K. Merton *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 279–334. Laajennettu painos.
- MÄKI, USKALI. 1992. "On the Method of Isolation in Economics." *Poznan Studies in Philosophy of the Sciences and the Humanities*, 26, 319–354.
- PAWSON, RAY. 2000. "Middle-Range Realism." *European Journal of Sociology*, 41:2, 283–325.
- RUONAVAARA, HANNU. 2008. "Mekanismeilla selittäminen." *Sosiologia*, 45:1, 37–51.
- SØRENSEN, AAGE B. 1991. "Merton and Methodology." *Contemporary Sociology* 20:4, 516–519.
- SØRENSEN, AAGE B. 1998. "Theoretical Mechanisms and the Empirical Study of Social Processes." Teoksessa *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*, toim. Peter Hedström & Richard Swedberg. Cambridge: Cambridge University Press, 238–266.
- STINCHCOMBE, ARTHUR L. 1975. "Merton's Theory of Social Structure." Teoksessa *The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert K. Merton*, toim. Lewis A. Coser. New York: Harcourt Brace Javanovich, 11–33.
- SZTOMPKA, PIOTR. 1986. *Robert K. Merton: An Intellectual Profile*. New York: St. Martin Press.
- TILLY, CHARLES. 2007. "Mechanisms of the Middle-Range." Presentation in the Robert K. Merton Conference at Columbia University. <http://essays.src.org/tilly/resources> (luettu 7.10.2015.)
- TURNER, STEPHEN. 2009. "Many Approaches, but Few Arrivals: Merton and the Columbia Model of Theory Construction." *Philosophy of the Social Sciences*, 39:2, 174–211.